

Boekbesprekingen

Grondstoffenschaarste, klimaatverandering en geopolitieke verschuivingen

Bernard Berendsen (red.)

Emerging Global Scarcities and Power Shifts.

Amsterdam: KIT Publishers, 2009; 400 blz.; 26,50 euro;

ISBN: 978-90-683-2689-5

Deze publicatie van lezingen, die werden gehouden onder auspiciën van de *Society for International Development* (SID), in samenwerking met het ministerie van Buitenlandse Zaken, het *Clingendael International Energy Programme* (CIEP) en de Nederlands Commissie voor Internationale Samenwerking en Duurzame Ontwikkeling (NCDO), beoogt inzicht te bieden in 'dwarsverbanden die tussen schaarste en grote noden in de wereld spelen'.

De eerste serie lezingen betreft *schaarste aan grondstoffen* en de gevolgen daarvan voor de verschuiving van politieke macht in de internationale betrekkingen. De Amerikaanse geopoliticus Michael Klare onderkent dat *olie een conflictstof van de eerste orde* is geworden – en wel om twee redenen: 1 vanwege de intensievere wedijver om dit relatief schaarse goed vanuit de externe vraag; en 2 vanwege de binnenlandse dynamiek in olieproducerende landen.

Internationale betrekkingen worden beïnvloed door oliehang. Het feit dat veel regeringen van olieproducerende landen de oliewelvaart slecht onder de bevolking verdelen, veroorzaakt corruptie, instabiliteit en separatisme. De Britse energiedeskundige Jonathan Stern pleit ervoor goede betrekkingen met Moskou te onderhouden vanwege de grote rol van Rusland als gasleverancier. Katrinus Jepma (Groningen) ziet

alleen kolen als opnieuw te hanteren alternatief voor de periode 2015-2030, maar dan is 'carbon capture & storage' nodig en die is nog niet ingevoerd. Coby van der Linde (directeur CIEP) ziet de staat als hoofdspeeler in de energiemarkt. Staatsolie- en gasmaatschappijen of *Sovereign Wealth Funds*, voornamelijk uit China en het Midden-Oosten, zullen een belangrijke politieke macht worden. Alleen zij zijn in staat de transitie naar duurzame energiesystemen te bekostigen. Evenals Stern meent Van der Linde dat Rusland en de EU tot elkaar veroordeeld zijn, dat het Russische energieaanbod onmisbaar is en dat dit gevolgen heeft voor de politieke betrekkingen.

Twee bijdragen hebben *schaarste aan water en voedsel* tot onderwerp. Jan Lundqvist (Stockholm International Water Institute) en Michel Camdessus (oud-directeur van het IMF) leggen een verband met energie, waarmee de interdependentie van uiteenlopende soorten schaarste duidelijk wordt. Lundqvist neemt enorme verschillen in de voedsel- en waterbalans tussen landen en regio's waar en legt de vinger op de zere plek: verspilling. Die treedt tijdens verscheidene stappen in de productieketen op, waardoor een systematische aanpak van de verspilling lastig is. Meer productie is géén oplossing, omdat dit leidt tot lagere prijzen en dus tot een lager inkomen voor boeren. Een com-

binatie van diversificatie van gewassen en minimalisering van verspilling is nodig om voedselschaarste te bestrijden. Kortom: geen extensieve, maar een intensieve groei van productie. Camdessus voorziet dat in 2020 tussen de 75 en 200 miljoen mensen gebrek aan water zullen hebben en dat de voedselproductie zal afnemen. Het aantal klimaatmigranten zal hierdoor fors toenemen. Lundqvist en Camdessus zijn kritisch over de manier waarop regeringen omgaan met schaarste aan voedsel en water; ze voorzien beiden een ramp van mondiale schaal.

Klimaatverandering is het thema van de tweede serie lezingen. Gurmit Singh (directeur Maleisisch Centre for Environment, Technology and Development) vraagt zich af wie zal domineren en wie zal verliezen. Klimaatpolitiek gaat namelijk over macht. Zijn visie is dat de OESO-landen, de Verenigde Staten voorop, de groei van China, India en Brazilië aangrijpen als alibi om zelf geen echte reducties van CO₂-uitstoot door te voeren. De technologie die nodig is om in het zuiden klimaatneutraler te kunnen produceren en te blijven groeien, moet uit de OESO-landen komen. Jan Pronk meent dat er in het verschijnsel globalisering veel conflictpotentieel zit. Zij leidt namelijk tot toename van schaarste en energieverbruik. Pronk benadrukt de doelstelling dat iedere wereldburger *gelijke rechten op CO₂-uitstoot* moet hebben.

Pier Vellinga (Wageningen) stelt dat de technische mogelijkheden om CO₂-uitstoot binnen de perken te houden, bekend zijn. Door de mondiale schaarste zal de verdeling van welvaart en inkomen diep worden geraakt en er zal dus krachtig politiek leiderschap nodig

zijn om beperking van CO₂-uitstoot, waar een kostbare innovatie voor nodig is, door te kunnen voeren. De Verenigde Staten, de EU en Rusland hebben zo'n tien jaar de tijd om de leiding te nemen bij uitstootreductie. Als landen als China en India niet volgen, ziet Vellinga geen kans meer de doelstelling van maximaal 2 graden Celsius opwarming te bereiken. Beide lezingen hebben een 'nu of nooit'-component gemeen: als bepaalde doelstellingen niet worden bereikt, zien de autoriteiten de toekomst somber in.

Bijdragen over *geopolitieke verschuivingen* vormen het laatste deel van de bundel. Uit een Latijns-Amerikaanse casus leert de lezer wat energie kan doen met bilaterale verhoudingen. Zelfs de 'winnaars' krijgen er een energieprobleem bij: hoe moet verantwoorde en duurzame economische groei georganiseerd worden? Cor van Beuningen (SOCIRES) bepleit een EU-partnerschap met Latijns-Amerikaanse landen. Javier Santiso (directeur Ontwikkelingscentrum van de OESO) ziet de Westerse economische dominantie als een tijdelijke afwijking van de dominante positie van China en India, die na de eerste helft van de 19de eeuw opnieuw dragers van de wereldeconomie zullen worden. Dit verbindt Santiso aan de conclusie dat economische groei in Latijns-Amerika die niet vertaald wordt naar beter onderwijs en moderne infrastructuur, niet tot werkelijke ontwikkeling zal leiden.

De lezing van staatssecretaris voor Buitenlandse Handel, Frank Heemskerk, valt op door een *genuanceerd geloof in vrije handel*. Volgens Heemskerk heeft de globalisering een mondiale regulering nodig. Dit zou de enige manier zijn om klimaatdoelstellingen te bereiken en de mondiale verspreiding van koolstofdioxide af te stoppen.

De bundel laat, ondanks de brede opzet, enkele aspecten voor de mondiale schaarste van grondstoffen onbesproken. De afname van biodiversiteit en institutionele belemmeringen voor betere toegang tot schaarse hulpbronnen komen bijvoorbeeld weinig aan de orde. Verder komt de rol van het gedrag van de consument niet uit de verf, behalve bij Lundqvist. De huidige gefragmenteerde aanpak van de problematiek rond natuurlijke bronnen en hulpbronnen vergt betere overlegstructuren en besluitvormingsmechanismen. Er moet meer rekening worden gehouden met de toegang tot grondstoffen en de (mede)zeggenschap van ontwikkelingslanden en opkomende economieën.

Er vinden twee grote, geleidelijke veranderingen plaats: in het voedsel- en watersysteem naar een efficiëntere duurzame productie; en in het energiesysteem naar een veel efficiëntere en koolstofarme energieopwekking. Beide ontwikkelingen ondergaan invloed van groeiende schaarste en van klimaatverandering en afnemende biodiversiteit.

Goed werkende markten en instellingen kunnen knelpunten in de verdeling opheffen en geopolitieke factoren verzachten. Het marktmechanisme, *als het werkt*, zorgt bij schaarste voor een prikkel die kan leiden tot meer doelmatigheid, hergebruik of vervanging van schaarse en niet duurzame productiewijzen. Er is nu nog niet zozeer sprake van werkelijke uitputting van hulpbronnen voor voedsel, d.w.z. water, energie, metalen en mineralen, maar er is gebrek aan een rechtvaardige en betaalbare toegang tot deze hulpbronnen voor alle wereldburgers. Hierbij helpt het niet als landen alleen voor zichzelf de voorzieningen op de lange termijn willen waarborgen. Deze op bestuurlijke aspecten

doelende analyse is een kernstuk van de uitdaging om tot integratie van beleidsopties te komen.

Voor een aanpak van die complexe vraagstukken is inzicht in de verbanden die de lezingen in deze bundel opwerpen, onmisbaar – ook om tussen kennis en beleid bruggen te slaan die toekomstig beleid effectiever maken.

Maarten Lak

Mr M.W.J. Lak is, namens het ministerie van Buitenlandse Zaken, lid van de interdepartementale Projectgroep Schaarste en Transitie. Deze groep is eind 2008 door de Nederlandse regering ingesteld om kennisvragen te helpen ontwikkelen, zodat daarop toekomstig beleid kan worden gebaseerd. Het (eerste) rapport van deze projectgroep, *Toekomstverkenning Schaarste en Transitie*, is op 7 juli 2009 door het kabinet besproken.

Geopolitiek zonder grenzen

David Crikemans

Geopolitiek, 'geografisch geweten' van de buitenlandse politiek?

Antwerpen/Apeldoorn: Garant, 2007; 848 blz.; 85,- euro;

ISBN: 978-90-441-1969-5

Er zijn van die boeken die onmiddellijk in het oog springen. Een boek dat je het gevoel geeft dat je het moet lezen om niets te missen. *Geopolitiek, 'geografisch geweten' van de buitenlandse politiek?* van de Belgische auteur David Crikemans is zo'n boek. In alles straalt het uit dat het een standaardwerk wil zijn. Het handelt – zeg ik, sprekend voor eigen parochie – over een wetenschappelijke discipline die eigenlijk in Nederland te weinig aandacht krijgt, namelijk het zich snel ontwikkelende vakgebied van de Geopolitiek. Dat bestudeert hoe politiek zich uitdrukt in territoriale claims, zoals strijd om territoriale identiteit en grenzen of het buitenhouden of in kampen opsluiten van migranten, alsmede hoe geografie ook de politiek beïnvloedt, zoals in olie- en waterconflicten.

Het boek van Crikemans omvat auteurs die zich bezighielden en/of -houden met geopolitiek of die nu werkzaam zijn in Internationale Betrekkingen, Politieke Geografie, Klassieke Geopolitiek of Kritische Geopolitiek. In een goed leesbare schrijfstijl bespreekt de auteur geschiedenis, opkomst en huidige variëteit van het vakgebied. Hij laat overtuigend zien hoe het academische denken over geopolitiek aan het einde van de 19de eeuw ontstond, toen de opkomende imperiale grote mogendheden met elkaar streden om mondiale 'macht', om vervolgens auteurs en stromingen te bespreken in het Interbellum, na de Tweede Wereldoorlog, de daaropvolgende Koude Oorlog en de huidige tijd. In het bijzonder zijn uitvoerig overzicht van klassieke geopolitiek (aan de hand van werken van o.a. Ratzel, MacKinder, Kjellen, Haushofer) in het

begin van het boek is, hoewel weinig vernieuwend, goed gedocumenteerd en overzichtelijk. De confrontatie van de klassieke denkers in de geopolitiek met de huidige dominante stroming, de kritische geopolitiek, is ook nuttig. Jammer is wel dat bij de uitleg over wat kritische geopolitiek is, niet een vergelijkbare brede variëteit wordt besproken, zoals bij de klassieke geopolitologen.

Bovenal was het boek echter bruikbaar geweest als de auteurs en de stromingen nadrukkelijker ook 'genealogisch' geplaatst zouden worden tegen de achtergrond van de geopolitieke thema's van hun tijd. Er is veel aandacht voor de inzichten van auteurs, maar aandacht voor bespreking van de geopolitieke thema's zelf, zoals territoriale oorlogvoering, kolonialisme, Val van de Muur, Europese binnen- en buitengrenspolitiek, de constructie van nationale identiteiten, territorialiteit van de *war on terror*, geopolitieke belangen in de klimaatcrisis, enz. blijven daardoor grotendeels achterwege.

Het voert te ver om alles van de inhoud te bespreken van dit wonderlijke boek. Dat is vanwege de omvang, alsook de wel erg brede opzet ervan onmogelijk. Het is dan ook geen boek geworden dat je aan één stuk leest. Het is een boek dat je pakt en weer weglegt, en in je kast plaatst om het nog eens erop na te slaan. De kracht van het boek is daarmee tevens ook zijn zwakte. Het wil 'orde in de chaos brengen' (blz. 26) om 'nog door de bomen het bos te zien' (blz. 32). Maar het boek heeft zoveel lijstjes, indelingen, opsommingen, overzichten en vergelijkingen, dat het juist het gevaar in zich herbergt zelf een bos te creëren. In totaal heeft het boek maar liefst 847 pagina's, in-

clusief 20(!) pagina's inhoudsopgave en 80(!) pagina's bijlagen.

En eigenlijk had het boek zoals het nu is opgezet nog dikker kunnen zijn. Dat komt omdat er eigenlijk geen keuze gemaakt wordt. Het wil namelijk wel zeer graag een boek zijn en geen wikipedia of encyclopedie, maar er gaat tegelijkertijd wel de pretentie van volledigheid van uit, terwijl geen boek of naslagwerk dat kan zijn. En dat is het dan ook niet. Al was het alleen maar omdat elk naslagwerk dat gedrukt wordt, op het moment van verschijnen al weer is gedateerd. In het geval van Crikemans komt daar nog bij dat hij jammer genoeg zijn bronnenonderzoek in 2004 afsloot, terwijl zijn boek om onduidelijke redenen pas uitkwam in 2007. Maar belangrijker, ook binnen de door hem afgedekte periode blijft veel onbesproken. Dat kan ook niet anders en is niet per se kwalijk. Maar om te kunnen volgen en beoordelen of de selectie van bronnen logisch en verantwoord is, is het eminent van belang te weten met welk doel een boek wordt geschreven en vooral ook welke onderzoeksmethodologie is gebruikt in de selectie van bronnen.

De doelstelling is zeer breed, namelijk 'de relatie tussen "territorialiteit" en "politiek" inzichtelijker te maken' (blz. 32). Die doelstelling leidt niet noodzakelijkerwijs tot een dergelijk breed overzicht, want het inzichtelijker (n.b. waarom en voor wie was het niet inzichtelijk?) maken van een relatie vraagt vooral om een theoretische bespiegeling en/of om een goed uitgevoerde reeks voorbeelden waaruit die relatie zou kunnen blijken. De onderzoeksmethode bij het 'inzichtelijker maken' blijft bovendien onduidelijk. Niet duidelijk is wanneer een werk tot de discipline geopolitiek is gerekend en wanneer niet, en wanneer een auteur/stroming belangrijk genoeg is om opgenomen te worden in zijn overzicht. Dat is een gemis.

Crikemans lijkt dus geen keuzen te kunnen/willen maken. Alles lijkt

belangrijk, en alles wordt naast elkaar gezet of opgesomd. En de keuzen die hij wel maakt – bepaalde auteurs wel, anderen niet – worden niet toegelicht. Hij lijkt de Geopolitiek vooral te bezien vanuit het perspectief van de discipline Internationale Betrekkingen, wat natuurlijk zijn goed recht is, hoewel het een beperking van de term zelf is, want geopolitiek hoeft zeker niet alleen buitenlandse politiek te betreffen. De enormiteit van het opsommende overzicht belet hem daarnaast al te zeer ook theoretisch de diepte in te kunnen gaan en op een meer fundamenteel niveau de relaties te leggen tussen verschillende zienswijzen voor een bepaald debat of thema. Daardoor wordt sommige thema's, onderwerpen en auteurs hier en daar onrecht aangedaan. Het probleem is dus dat Crikemans op twee gedachten hinkt. Hij wil volledig zijn, terwijl hij zelf aangeeft te begrijpen dat dat niet kan, en anderzijds wil hij een mening ventileren, als in een regulier boek.

Voor wie is dit boek dan geschreven? Niet voor de ingewijde onderzoeker in het vakgebied van de geopolitiek. Daarvoor bevat het eigenlijk, afgezonderd van enkele weetjes en feitjes over kleine studiecentra, te weinig ook een theoretische vernieuwing. En daarvoor

laat Crikemans te weinig van zijn eigen visie zien, waardoor een debat met hem zou kunnen ontstaan. Een leerboek voor de student in de geopolitiek dan? Ook daarvoor is het niet echt bruikbaar, want het is te veel en te opsommend. Het zou voor de student wellicht wel een eerste bron voor verder naslagwerk kunnen zijn, al schrikt het boek door de omvang ervan ook wel af. Een sterke indikking, een goede leeswijzer erbij en thematische casuïstiek zou dan essentieel zijn. Voor een gemiddelde politicus dan? Het zou zonder meer zeer aan te bevelen zijn, maar het is onwaarschijnlijk dat hij/zij dit boek ter hand zal nemen. Daarvoor is het teveel gericht op de academische bestudering van de geopolitiek, en niet op de beoefening ervan.

Eigenlijk lijkt Crikemans dus het boek vooral voor zichzelf geschreven te hebben, om zich de discipline eigen te maken. Een soort proeve van bekwaamheid. Vandaar wellicht ook de poging een overzicht te willen maken. Welnu, de vakbekwaamheid van Crikemans is evident. Het probleem is alleen dat het een overzicht zonder grenzen is geworden. Een discipline, een subject, is niet iets wat je vastgrijpen kan als een object. De veelheid en historisch gezien telkens

veranderende definities van geopolitiek die hij in de bijlage opneemt, laten de onmogelijkheid en onwenselijkheid van deze oefening zien. Want in de veelheid en ongelooflijk brede historische variëteit aan denkers een constante, een kern te willen zien ('de essentie ... te identificeren', blz. 32) is vooral het werk van een auteur en niet de eigenschap van een discipline. Een discipline staat nu eenmaal niet vast, maar wordt telkens opnieuw uitgevonden.

Doorslaggevend is daarom de beargumentering van de keuzen en het perspectief waarmee een geopoliticoloog zichzelf plaatst in een debat. Ik zie dan ook uit naar de volgende publicatie van Crikemans, waarin hij wellicht na zijn overzicht van geopolitieke werken, nadrukkelijker zijn eigen gezicht laat zien. Gezien de kwaliteit van zijn auteurschap en zijn vorschend vermogen zal dat ongetwijfeld weer een in het oog springend boek zijn, dat je gelezen moet hebben.

Henk van Houtum

Henk van Houtum, politiek geograaf, is verbonden aan het *Centre for Border Research* van de Radboud Universiteit Nijmegen.

Geweld in drie dimensies

Slavoj Zizek

Geweld. Zes zijdelingse bespiegelingen.

Amsterdam: Uitgeverij Boom/SUN; 200; 224 blz.; 23,95 euro;

ISBN: 978-90-8506-749-8

Met zijn recentelijk vertaalde boek *Geweld* levert de tegendraadse hedendaagse denker Slavoj Zizek een bijdrage aan een debat dat immer actueel is: het wezen van geweld. Verwacht echter geen droge, systematische analyse van een vaak ongrijpbaar geacht thema, maar eerder een serie van zes

verwante essays die 'zijdelings' hun licht proberen te schijnen over het geweldsthema. Zizek verkiest deze zijdelingse benadering weloverwogen, omdat hij terecht opmerkt dat de rechtstreekse confrontatie met geweld vaak een mystificerende, verlamme werking op ons uitoefent, waarbij het complexe wezen

van geweld paradoxaal genoeg vaak verloren gaat.

Centraal in het boek staat een verdeling van geweld in drie dimensies: het *subjectieve* geweld, het *objectieve* geweld en het *symbolische* geweld. Zizeks centrale these is dat in de moderne tijd men zich voornamelijk bezighoudt met het eerste, de welomlijnde geweldsdaad die direct gekoppeld is aan een dader (subject), terwijl hierbij de structurele, objectieve en symbolische dimensies van geweld onderbelicht blijven. Hierin komt Zizeks relatief orthodox marxistisch geïnspireerde wereldop-

vatting naar boven. Met de intrede van het kapitalisme is een nieuw tijdperk aangebroken, waarbinnen maatschappelijk leed niet langer kan worden herleid op specifieke daders, maar eerder het resultaat is van objectieve economische processen en 'de vooruitgang'. Een bevestiging hiervan vindt hij de versmelting van liberale economische ideeën met een besef van sociale verantwoording, dat zijn hoogtepunt vindt in het filantro-kapitalisme van Bill Gates en anderen. Zizek stelt dat dit type engagement bij uitstek de economische *status quo* bevestigt, omdat het rechtvaardigheid verruimt voor liefdadigheid, waardoor een radicalere politieke emancipatie buiten beeld blijft.

In het domein van het symbolische geweld problematiseert Zizek de wijdverbreide notie van taal als een verzoenend in plaats van een gewelddadig medium: waar gedebatteerd wordt, wordt niet gevochten. Aan de hand van de Deense *cartoon-crisis* probeert hij inzichtelijk te maken hoe taal niet louter een middel tot verzoening is, maar ook een voortdurende bron van tweespalt. Wat opvalt in deze crisis, is dat beide partijen een alternatief discours aanboorden – de een met betrekking tot vrijheid, de ander met betrekking tot respect – maar dat er nauwelijks sprake was van echte dialoog. Taal bood hier niet louter de mogelijkheid tot verzoening, maar creëerde ook de basis van conflict. Dit past binnen Zizeks bredere, (wel erg) postmoderne taalopvatting dat *taal* de wereld ordent, maar niet op basis van neutraliteit. Haar geweld schuilt hem in het feit dat ze 'een wereld van betekenissen oplegt' die altijd de mogelijkheid in zich draagt (en vaak ook de voorwaarden schept) om als symbolische rechtvaardiging van fysiek geweld te dienen.

Ondanks (of dankzij) zijn nogal achterdochtige taalopvatting legt Zizek een belangrijk dilemma binnen het westerse, liberale denken

omtrent geweld bloot, namelijk de categorische afwijzing en verontwaardiging ten aanzien van fysiek geweld, die ontkent dat geweld een belangrijk en vaak instrumenteel onderdeel van de wereld uitmaakt. Oftewel, het 'naïeve ethische bewustzijn...dat mensen die gruwelijke gewelddaden plegen tegenover hun vijanden, voor de leden van de eigen kring blij kunnen geven van liefdevolle menselijkheid en zorgzaamheid.'

Hoewel deze kritische grondhouding ten aanzien van het moderne kapitalisme en de wantrouwe opstelling ten aanzien van de taal dit wellicht zouden doen vermoeden, is Zizeks vertoog allerminst een saai, marxistisch pamflet geworden. Zijn stijl van filosoferen is gebaseerd op het schetsen van een breed palet, met de paradox als stijlmiddel. Dit met een keur aan ironische, vaak humoristisch beschreven anekdotes en spitsvondigheden, die het boek goed leesbaar en vaak inzichtelijk maken.

Toch is er genoeg ruimte voor kritiek. Zo leidt Zizeks ironische analyse tot een pleidooi voor inactiviteit, dat het belang van politieke oplossingen voor geweldsvraagstukken ondermijnt. Daarnaast lijkt hij ook in eenzelfde val te lopen die hij eerder zelf constateert, namelijk dat taal de neiging heeft de wereld schematisch en simplistisch te ordenen (en daarmee geweld aan te doen). Is zijn eigen analyse ook niet een dergelijke schematische ordening, maar nu met het Westen als centrale speler, die als onbetwiste boeman het kapitalisme opdringt? Dit lijkt een oversimplificering van een veel complexer web van mondiale economische betrekkingen.

Fundamenteler is de kritiek dat Zizek geen wezenlijke uitleg geeft over de relatie tussen 'kapitalistisch' geweld en andere historische structurele verschijningsvormen van geweld, waardoor de diepere, wellicht antropologische bases van geweld buiten schot blijven. Daarvoor is

het boek toch te fragmentarisch en ideologisch gekleurd.

Desondanks, voor eenieder die zijn eigen vooroordelen wil testen en tegelijkertijd het een en ander wil oppikken over de verschijningsvormen van geweld, is het boek van deze kwikzilveren denker zeker aan te raden.

Rutger Kaput

Rutger Kaput studeerde globaliseringsgeschiedenis aan de Universiteit Leiden en politieke theorie aan de London School of Economics. Hij is als stagiair verbonden aan de *Conflict Research Unit* (CRU) van Instituut Clingendael.

Ontwikkelingssamenwerking in het kruisvuur

Marieke de Wal

Een sector onder vuur. Ontwikkelingssamenwerkingsorganisaties en hun strategieën in een veranderende wereld.

Amsterdam: KIT Publishers, 2009; 160 blz.; 29,95 euro;

ISBN: 978-94-6022-023-4

Particuliere ontwikkelings-samenwerkings(OS-)organisaties hebben moeite de negatieve toon uit het publieke debat over ontwikkelings-samenwerking te halen. Waarom? Ze zijn te gesloten, passen hun strategieën niet goed aan de geglobaliseerde wereld aan en verkopen zich niet goed genoeg. Organisatiedeskundige Marieke de Wal wil wel helpen.

Haar boek *Een sector onder vuur* is een verantwoord boek. Nauwkeurig omschrijft zij de 'setting' van organisaties zoals ICCO, IKV Pax Christi of Solidaridad. Vanuit welke motieven zijn zij ontstaan, hoe positioneren zij zich (hulpverlener, actievoerder of ondernemer?), hoe bepalen zij hun strategie? Na ruim honderd pagina's komen de dilemma's aan de orde: versnippering vs. overlegcircus, overtuigende PR vs. geringe *overhead*, transparantie over behaalde resultaten vs. cijferfetisjisme, financiële afhankelijkheid vs. lappendeken van projecten met elk hun eigen donorlogica.

Hierbij laten ontwikkelingsorganisaties vast en zeker steken vallen. De geïnteresseerde kijker van actualiteitenprogramma's kent Linda Polman en Arend Jan Bokestijn beter dan Manuela Monteiro (Hivos-directeur) – ofschoon Monteiro tien keer zoveel 'hits' scoort op google. OS-organisaties zijn kennelijk veel minder effectief in hun PR dan OS-critici.

Ook in de kritiek van de 'geslotenheid' van OS-organisaties zit een kern van waarheid. We zijn over het algemeen terughoudend over nieuwe spelers binnen de ontwikkelings-samenwerking. Misschien

wel té kritisch, bijvoorbeeld wat de toegevoegde waarde van particuliere initiatieven betreft. En ook de beperkte diversiteit van werknemers van OS-organisaties zal wel kloppen. Ontwikkelen is een vak, ja. Maar wel een vak dat van kruisbestuiving beter kan worden.

Marieke de Wal legt de vinger op een aantal zere plekken. Pijnpunten die Hivos (en ik neem aan het merendeel van de wat langer bestaande organisaties) evengoed heeft gediagnosticeerd. De Wal hoopt als Berenschot-organisatieadviseur nog het een of ander klusje aan dit boek over te houden. Waarom dan toch verkoopt zij haar boek met de slogan 'De sector is te druk met zichzelf' (*ViceVersa*, jrg. 43, nr. 3)? Meegaan met het negatieve nieuws over ontwikkelings-samenwerking verkoopt blijkbaar beter. Of is zij zelf evenmin in staat er – binnen de wetten van de nieuwsmedia – een positieve visie tegenover te stellen?

In haar boek is zij genuanceerder. *Ten eerste*: wanneer het publieke debat gaat over hulpafhankelijkheid, de 'strijkstok' en corruptie, hebben de mensen die meediscussiëren vaker het beeld van de bureaucratistische logheid van internationale instituties als de Verenigde Naties voor ogen dan van kleinschalige projecten van de onderzochte particuliere OS-organisaties. Zelfs met een goed verhaal, met alle mogelijke transparantie over de geldstromen, met initiatieven buiten de traditionele samenwerkingsverbanden, zoals Hivos' samenwerking met de Triodosbank, met KPN, google of *coolpolitics* – de kleinste spelers binnen de sector kunnen niet het gevoel

wegnemen dat de 'echte' OS (de hulp vanuit regeringen) geldverspilling is. Meestal vinden zij dat namelijk zelf ook. Je kunt immers vaak beter het eigen initiatief van burgers en maatschappelijke organisaties steunen dan begrotingssteun geven aan een regering die al jaren tekort schiet.

Ten tweede: er zijn natuurlijk wel degelijk punten van kritiek te noemen die particuliere OS-organisaties zich aan moet trekken: te veel versnippering, te weinig samenwerking met het bedrijfsleven en te veel afhankelijkheid van fondsen van het ministerie van Buitenlandse Zaken. Maar tegelijkertijd is De Wals boek vol van kaders met tegenvoorbeelden, alleen al bij de onderzochte organisaties.

En zo simpel zwart/wit is de hele thematiek ook niet: versnippering is een ander woord voor vele spelers met hetzelfde onderwerp (inclusief de nieuwe spelers, zoals particulieren en bedrijven). Wie betwist dan het bestaansrecht van individuele initiatieven? De betere 'merken' zullen heus wel naar boven drijven, we accepteren tenslotte ook hele schappen vol met verschillende soorten pindakaas. Samenwerken met andere maatschappelijke actoren zou natuurlijk mooi zijn. Wie wil niet het soort 'business partners' als *War Child*: altijd goed zo'n spotje met Marco Borsato of Feyenoord! Dit is simpelweg een sterke kant van deze nog steeds jonge organisatie. Maar niet alle OS-werkvelden zijn zo 'aibaar' als sportende of muziek makende kinderen. En wie zegt dat maatschappelijk verantwoord ondernemen moet uitgaan van OS-organisaties? De productie vrijmaken van kinderarbeid is toch vooral een verantwoordelijkheid van bedrijven? Als die daartoe aangezet kunnen worden, is dat misschien wel beter dan een extra centje voor Hivos.

En dan de afhankelijkheid van het geld van Koenders. De Wal geeft steekhoudende argumenten voor de nadelen hiervan: wie betaalt,

bepaalt (OS-organisaties kunnen moeilijk een eigen koers varen als het Ministerie de eisen aan het beleid bepaalt); bij stopzetting van de financiering is een organisatie in één klap failliet en, wederom, andere maatschappelijke actoren zijn nauwelijks betrokken bij het ontwikkelingswerk. Feitelijk is de totale afhankelijkheid inmiddels uit de wereld: organisaties die subsidie aanvragen bij minister Koenders, moeten minimaal 25% van hun inkomsten uit andere bronnen halen. Maar juist die ervaring met fondsenwerving elders heeft ook al aangetoond wat het nadeel hiervan is: elke donor wil z'n eigen op maat gemaakte programma, vaak met eigen eisen aan de manier waarop er wordt gewerkt, en niet altijd gereedeneerd vanuit de behoefte van de mensen in ontwikkelingslanden. Zo krijg je een lappendeken van projecten en wéér een aantal medewerkers erbij die zich alleen bezighouden met het aanvragen en verantwoorden van subsidies.

Ten derde: in de uitspraak 'OS-organisaties zijn te druk met zich zelf' zit een dimensie die De Wal in haar boek wel behandelt, maar die in het stuk in *ViceVersa* niet aan de orde komt. Wat hebben de ontvangers van ons geld en advies eigenlijk te zeggen over strategie en beleid van OS-organisaties? De fundamentele vragen waar De Wal het over heeft (voor wie zijn we er, waartoe zijn we er, wat is onze toegevoegde waarde?), moeten vooral beantwoord worden aan de hand van de realiteit in ontwikkelingslanden en niet zozeer aan een gemakkelijk geroepen 'weg ermee' vanaf de Nederlandse borreltafel.

Wat zouden OS-organisaties moeten doen om zich beter aan te passen aan veranderende uitdagingen vanuit de ontvangende landen? Meer formele zeggenschap voor 'stakeholders' bij de ontwikkeling van de strategie van de organisatie wordt deze dagen door veel kandidaten voor 'Koenders-financiering' bediscussieerd. Ook zouden er vaker en

grondiger contextanalyses gemaakt moeten worden, niet alleen om de samenwerking met bestaande partners en in 'bekende' landen te verbeteren, maar ook om open te staan voor het verleggen van zwaartepunten. Kennisopbouw over een langere termijn en gedreven vanuit lokale betrokkenheid van activisten en onderzoekers is hierbij van doorslaggevend belang. Hoe combineer je dit 'langzame' werk met de roep van publiek en politiek om eenvoudig zichtbaar 'resultaat'? Misschien moeten we hierover nog eens te rade gaan bij organisatieadviseur De Wal.

Ute Seela

Ute Seela werkt voor het kennisprogramma van Hivos (Humanistisch Instituut voor Ontwikkelings-samenwerking).

Koranscholen géén broeinest

Farish A. Noor, Yoginder Sikand & Martin van Bruinessen (red.)

The madrasa in Asia – political activism and transnational linkages.

Amsterdam: ISIM /Amsterdam University Press, 2009; 303 blz.; 39,50 euro;

ISBN: 978-90-5356-710-4

Sinds de aanslagen van 11 september 2001 staan *madrasa's* in het westen volop in de belangstelling. In het bijzonder in de Verenigde Staten heeft het idee postgevat dat er een belangrijk verband bestaat tussen het op islamitische leest geschoeide onderwijs, zoals dat op vele Koranscholen in Azië en Afrika wordt gegeven, en het gedachtegoed van Al-Qaeda, verspreid via het internet en de videoboodschappen van Osama Bin Laden en zijn rechterhand Ayman Al-Zawahiri.

Colin Powell noemde Koranscholen een aantal jaren terug 'broedplaatsen van terrorisme' en zijn collega Rumsfeld vroeg zich in dat verband hardop af of de Verenigde Staten wel in staat waren de enorme stroom terroristische alumni in te dammen, c.q. vroegtijdig uit te schakelen.

Deze simplistische voorstelling van zaken is de regering-Bush gelukkig ook in eigen land al snel op de nodige kritiek komen te staan. In een vermaard artikel in *The New York Times* wezen onderzoekers

Peter Bergen en Swati Pandey in 2005 al eens op het feit dat veruit de meeste terroristen, inclusief de daders van 9/11, hoogopgeleid waren en zelfs vaak aan universiteiten in het westen hadden gestudeerd.¹ Zo voltooide Mohammed Atta zijn studie stedenbouwkunde aan de Technische Universiteit van Hamburg, terwijl Khalid Sheikh Mohammed werktuigbouwkunde studeerde in North Carolina. De strekking van het stuk was duidelijk: waarom richten Amerikaanse veiligheidsdiensten zich op dorpschooltjes in de Punjab, als de terroristen van Al-Qaeda beter zijn opgeleid dan de gemiddelde Amerikaan?

The madrasa in Asia – political activism and transitional linkages, uitgegeven door het ISIM en Amsterdam University Press, beschrijft het wel

en wee van een aantal van deze madrasa's in uiteenlopende landen als Iran, Pakistan, India, China, Maleisië en Indonesië. Hoewel (de denkbeelden van) de Taliban en Al-Qaeda regelmatig opduiken, richt het boek zich vooral op de belangrijke sociaal-maatschappelijke functie die Koranscholen op lokaal niveau vervullen: met vaak maar zeer beperkte middelen geven de madrasa's in Azië immers miljoenen kinderen de kans op in ieder geval een aantal jaren (basis-)onderwijs.

In het nauw gedreven door de Amerikaanse *War on Terror* en vérgaande maatregelen van hun nationale overheden hebben de meeste Koranscholen echter moeite het hoofd boven water te houden. De auteurs, die vaak maanden op de scholen meedraaiden, beschrijven hoe de madrasa's worstelen met de bijna existentiële vraag of er aan overheidsbemoediging en modernisering valt te ontkomen. Binnen dat krachtenveld valt op dat de meerder-

heid weliswaar bereid is concessies te doen, maar dat een kleine minderheid deze halsstarrig afwijst en in zichzelf gekeerd raakt. Daarmee lijkt het Amerikaanse zwart-wit-denken andermaal averechts te werken: de onbeholpen *Axis of Evil*-retoriek en de fundamentele afwijzing van andere religies en culturen leiden immers slechts tot verdere vervreemding – en radicalisering.

Gelukkig lijkt het *clash*-denken echter ook in de Verenigde Staten zijn langste tijd te hebben gehad: de nieuwe Amerikaanse president Obama heeft duidelijk meer oog voor de geweldige veelzijdigheid van de islam – een wereldreligie met bijna anderhalf miljard volgelingen – en is veel beter in staat mensen voor zich in te nemen en, waar nodig, bruggen te slaan. Dat heeft niets te maken met concessiepolitiek of een gebrek aan ruggengraat (Obama heeft het gevaar van Al-Qaeda en andere terreurgroepen nimmer gebatelliseerd), maar met een slim-

mere en effectievere aanpak. Zijn redevoering in Kairo begin juni was niet alleen de opmaat tot een evenwichtiger en oprechter Amerikaans buitenlands beleid, maar ook een gebaar naar de gehele islamitische wereld.² Obama's speech is overal juichend ontvangen; het is te hopen dat ook alle besturen en schoolhoofden van de vele tienduizenden madrasa's in Azië een streep zetten onder het wij-zij-denken van weleer en de handreiking van Obama aanvaarden.

Maarten Barends

M.G. Barends is als jurist werkzaam voor de Verenigde Naties.

Noten

- 1 Peter Bergen & Swati Pandey, 'The Madrassa Myth', in: *The New York Times*, 14 juni 2005.
- 2 De rede van Obama is te vinden op: www.whitehouse.gov.

De opkomst van Karzai in Afghanistan

Bette Dam

Expeditie Uruzgan. De weg van Hamid Karzai naar het paleis.

Amsterdam: Arbeiderspers, 2009; 192 blz.; 18,95 euro;

ISBN: 978-90-2956-721-3

Hamid Karzai werd in 2002 benoemd tot president van Afghanistan. Hoe hij op die positie terechtkwam, wordt op boeiende wijze gepresenteerd in het onlangs verschenen boek *Expeditie Uruzgan* van freelance-journaliste Bette Dam. In 2006 bracht zij een korte tijd door bij de Nederlandse troepen in Uruzgan, maar zij bleef in die tijd binnen de poorten van 'Kamp Holland', waardoor haar beeld – en dat van andere journalisten – beperkt en dus eenzijdig bleef. Een gesprek met een collega van de Wereldomroep wekte

haar nieuwsgierigheid en werd de aanleiding van een nieuw bezoek aan Afghanistan; dit keer alleen.

Expeditie Uruzgan beschrijft de rol van Karzai vóór, maar in het bijzonder ook ná 11 september 2001. Hoe kon een gevluchte onderminister van Buitenlandse Zaken uit een niet erg prominente Afgaanse familie uiteindelijk het hoogste ambt bereiken? Bette Dam gaat uitgebreid in op de stammencultuur en trouw/ontrouw aan personen en denkbeelden. Zo wordt indringend omschreven hoe vertrouwelingen

van Karzai kiezen voor andere bondgenoten als ze dat op enig moment beter uitkomt. Daarbij staat eigen gewin vaak op de eerste plaats. Stammen, sub-stammen en familieleden bevechten elkaar of sluiten allianties om te trachten de macht in een bepaalde regio te verkrijgen. Zo ontstaat een wirwar van tijdelijke bondgenootschappen en vetes, die voor buitenstaanders – maar soms ook voor de Afghanen zelf – moeilijk in kaart te brengen zijn.

Tijdens Karzai's opstand tegen de Taliban leiden de steeds wisselende machtsverhoudingen telkens weer tot grote problemen. Karzai is zelf voortdurend bezig om zoveel mogelijk bondgenoten te verzamelen en schuwt niet ook personen met een Taliban-achtergrond in zijn gelederen op te nemen. Dat hij contacten met de Taliban heeft, is nauwelijks

verwonderlijk. Net als Karzai zijn de Taliban allemaal *Pashtun* en sommigen komen zelfs uit zijn eigen 'Popolzai'-stam.

Op het moment dat Karzai verneemt dat er in de Verenigde Staten aanslagen hebben plaatsgevonden, weet hij dat de Amerikanen in actie zullen komen tegen al-Qaida en dus ook tegen de Taliban, die de terreurorganisatie al jaren onderdak biedt. Vanaf dat moment maakt hij plannen de Amerikaanse aanvalen te benutten om de Taliban uit Afghanistan te verwijderen, te beginnen uit Uruzgan. Als hij met een kleine groep vertrouwelingen uiteindelijk Uruzgan binnentrekt, wordt duidelijk dat hij al enige tijd contacten heeft met de Amerikanen en hij daardoor over aanzienlijke sommen geld beschikt, alsmede over heel wat satelliettelefoons, die hem in staat stellen de nodige contacten te onderhouden.

Karzai's eerste poging de Taliban uit Uruzgan te verdrijven, mislukt. Pas als hij steun krijgt van een Amerikaanse eenheid, kan hij zijn doelstelling bereiken. Dat een en ander niet van een leien dakje gaat, blijkt uit het feit dat hij maar ternauwernood en dankzij Amerikaanse luchtsteun ontsnapt aan een grootscheepse aanval van de Taliban op Tarin Kowt. Daarbij vallen aan Taliban-zijde grote aantallen doden. Pas vanaf dat moment krijgt Karzai de steun van een aantal stamleiders die hij al heel lang probeert te krijgen.

Dat Karzai ook door de internationale gemeenschap wordt gesteund, blijkt tijdens de conferentie in Bonn met Afghaanse oppositiegroepen en nauw betrokken buurlanden, onder leiding van de Verenigde Naties. Hoewel hij niet aanwezig is en er ook oppositie is vanuit de zogenaamde Rome-groep, wordt het steeds duidelijker dat Karzai misschien wel de enige kandidaat is voor de leiding van een interim-regering, die voor iedereen acceptabel is.

Expeditie Uruzgan beschrijft het machts spel in Afghanistan in detail en met gevoel voor overwegingen van betrokken personen en partijen en de verschillende agenda's die alle betrokkenen erop nahouden. Het boek maakt ook duidelijk dat het winnen van de '*hearts and minds*' van de lokale bevolking niet zo simpel is als velen denken te weten. Voor de Nederlandse militairen en andere officiële vertegenwoordigers die relatief kort in Uruzgan verblijven, moet het uitermate moeilijk zijn in een omgeving waar veel fluide is, een opdracht uit te voeren die van nature al erg complex is.

Dat de bestuurlijke situatie in Afghanistan sinds 2001 niet indrukwekkend is veranderd, blijkt ondermeer uit de invloed die de Taliban weer dagelijks uitoefent op de bevolking en de regering. De invoering van in het bijzonder vrouwonvriendelijke wet- en regelgeving is daarvan een voorbeeld. Maar ook de dreigementen, en gedeeltelijke uitvoering van die dreigementen, om de verkiezingen te verstoren, tonen aan dat er na acht jaar nog steeds geen sprake is van een sterke centrale overheid. De verkiezingsopkomst van circa 50% is evenmin hoopgevend; kennelijk spelen eigen belangen nog steeds een rol van betekenis. Dat het nog steeds niet duidelijk is hoe de machtsverhoudingen eruit gaan zien, toont aan dat er nog veel te doen is op bestuurlijk en administratief gebied.

Ten slotte; als Karzai de verkiezingen wint en de eerder ontslagen generaal Abdul Rashid Dostum een plaats in zijn regering geeft, is het maar zeer de vraag of er een eind komt aan corruptie, slecht lokaal bestuur en gebrek aan centrale sturing. De Oezbeek Dostum werd op het laatste moment opgetrommeld om meer steun te verkrijgen tijdens de verkiezingen. Hij wordt er echter ondermeer van beschuldigd in 2001 honderden, mogelijk duizenden Taliban te hebben vermoord in Dasht-i-Leili.

Expeditie Uruzgan is een pakkend boek, dat een duidelijk beeld schetst van de ingewikkelde Afghaanse samenleving. Een aanrader voor eenieder die meer wil weten over de achtergronden van Hamid Karzai en de problemen waarmee de internationale gemeenschap te maken heeft bij de wederopbouw van Afghanistan.

Sjors Callenbach

Kolonel George P. Callenbach is plv. hoofd van het *Clingendael Security & Conflict Programme* (CSCP).

NASCHRIFT

In oktober 2009 kwam de verkiezingstoezicht-commissie van de VN tot de conclusie dat circa een derde van de door Karzai bij de in augustus gehouden presidentsverkiezingen behaalde stemmen niet kon kloppen. Daarmee kwam Karzai onder de helft van het stemmenaantal terecht. Karzai en zijn belangrijkste opponent Abdullah Abdullah stemden in met een tweede stemronde, die op 7 november 2009 zouden worden gehouden. Nadat Abdullah zich had teruggetrokken, maakte de kiescommissie op 2 november 2009 bekend dat die tweede is afgelast. [eindred.]